

PAUL Z. BEDOUKIAN, «COINAGE OF THE ARTAXIADS OF ARMENIA», Royal Numismatic Society, Special Publication, Number 10, London, 1978, 81 pages + 8 plates.

ՓՈՒ ՉԱՐԵՆԶ ՊՏՈՒԿԵԱՆ, «ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐՏԱՇԷՍԵԱՆՆԵՐՈՒՆ ԳՐԱ-
ՄԱՀԱՏՈՒԹՅՈՒՆԵՐ», Գրամագիտական Արքայական Ընկերակցութիւն,
Մասնաւոր Հրատարակութիւն, քիւ 10, Լոնտոն, 1978, 81 էջ + 8
տախտակ :

Վերջին տասնամակններուն, հայ ժողովուրդի պատմութեան
տարրեր բնագիտականներուն ընծայուած յատուկ ուշադրութենէն ան-
մասն չմնաց նաեւ դրամագիտութիւնը, որուն զիտական ուսումնա-
սիրութեան նուիրուած երախտաւորներու շարքին մէջ իր եղակի տեղը
ունի Դոկա. Չ. Պտուկեան : Հայագիտական ու դրամագիտական հան-
դէսներու մէջ՝ հայերէն եւ անգլերէն լեզուներով հրատարակած իր
բաղմաթիւ յօդուածներուն կողքին, Դոկա. Չ. Պտուկեան մամուլին
յանձնած է նաեւ կարեւոր թիւով մենագրութիւններ, որոնք միջազգա-
յին ճանաչումի արժանացուցած են իրենց հեղինակը : Դոկա. Չ.
Պտուկեանի վերջին հատորը՝ «Հայաստանի Արտաշէսեաններուն Դրա-
մահատմութիւնը», արձանագրուած նոր նուաճում մըն է հայ դրամա-
գիտութեան ուսումնասիրութեան մարզին մէջ :

Աշխատասիրութիւնը կը բաղկանայ յառաջարանէ, ու զլիւսուոր
վեց մասերէ :

Յառաջարան

Պատմական Հայաստանը կը գտնուի երեք ցամաքամասերու
քառուղիին վրայ : Հետեւաբար, հայեր հաղիւ կրցան իրենց գոյու-
թիւնը պահել շնորհիւ իրենց քաջութեան եւ լիննային զիրքին : Հա-
յաստան ենթարկուեցաւ անհամար արշաւանքներու, որոնք պատճառ
դարձան պատմական բաղմաթիւ յուշարձաններու կորուստին եւ բնա-
ջնջումին :

Աւելին, Համաշխարհային Առաջին Պատերազմին՝ Փոքր Ասիոյ
քրիստոնեայ բնակչութեան բնաջնջումէն ետք՝ Պատմական Հայաս-
տանը դարձաւ խոլպան վայր մը, եւ ոչ մէկ պեղում կարելի կ'ըլլար կա-
տարել այնտեղ :

Հայոց պատմութեամբ դրադոզ արեւմուտքի մտաւորականնե-
րու թիւը շատ փոքր է, որովհետեւ քիչ են օտար լեզուով հայոց
պատմութեան զիրքերը : Նաեւ, շատ քիչ մտաւորականներ արտա-
շէսեաններու դրամահատմութիւնը նկատած են որպէս առաջնակարգ
պատմական սկզբնաղբիւր : Ներկայ հատորը փորձ մը կը հանդիսանայ
ուսն բացը լեցնելու :

Արտաշէսեանները

Արտաշէսեաններուն եւ տուեալ ժամանակաշրջանի հայ ժողովուրդի պատմութիւնը տրուած է հակիրճ տողերու մէջ, հիմնուելով հին եւ արդի ծանօթ պատմարաններու գործերուն վրայ: Այս մասին մէջ խիստ շահեկան է Արտաշէսեան հարստութեան ազգարանական տախտակը, որ ցոյց կու տայ իւրաքանչիւր արքայի դահակալութեան տարեթիւր, առաւել՝ ամփոփ տեղեկութիւններ անոր ազգականական կապերու նկատմամբ:

Արտաշէսեաններու Դրամահատութիւնը

Այս բաժինը հարկաւ գիրքին գլխաւոր մասն է: Արտաշէսեան դրամները ունին իրենց իւրաքայտուկ ոճը. յաճախ հայկական խոյրը եւ ապարոշը կը հանդիսանան անհերքելի փաստեր: Այլ խօսքով՝ հոս ցոյց տրուած են այն յատկանշական կէտերը, որոնք բնորոշիչ հանգամանք ունին ըստ տուեալ դրամի մը կամ դահակալի մը: Օրինակ՝ արծիւներ, ութ-ճառագայթ աստղ, մակազրութիւններ, եւն.: Նոյնպէս օգտագործուած են պատուանդաններ, փակազրութիւններ, եւն.: Կարգ մը պարադաններու բնորոշիչ ազգակ նկատուած է հատուած դրամին վրայ թաղաւորին դիմանկարը, կամ՝ կիսանդրին: Հետեւաբար, բազմաթիւ դրամներ վերագրուած են Արտաշէսեան հարստութեան պատկանող տասնվեց դահակալներուն: Կարգ մը դահակալներ թողարկած են թէ՛ արծաթ եւ թէ՛ պղինձ դրամներ, իսկ ուրիշներ՝ մի միայն պղինձ դրամներ:

Արտաշէսեան Դրամներուն Մակագրութիւնները

Իւրաքանչիւր դահակալի վերագրուած են զանազան մակազրութիւններ: Առ հասարակ անոնք կը բաղկանան անձնանուններէ, պատուանուններէ, տիտղոսներէ, ածականներէ եւ ստորոգելիներէ: Անոնց ներկայացուած ձեւը կարեւոր է, այսինքն՝ անոնց տողերուն թիւր, երկրաչափական դիրքը, այսինքն՝ ուղղահայեաց, զուգահեռական, դէպի վեր կամ վար, աջ կամ ձախ ուղղութիւնը: Քիչ պարագաներու՝ կան մակազրութիւններ, որոնք չուրջանակի են, եւ ընթեռնելի են ժամացոյցի սլաքի ուղղութեամբ, եւ կամ՝ հակառակը:

Արտաշէսեան Դրամահատութեան Չափակազրութիւնը

Դրամներուն կշիւրը եւ անոնց մետաղային չափմատական տարրազազրութիւնը կարեւոր են դրամագիտութեան համար: Արտաշէսեան դրամներուն մեծամասնութիւնը պղինձ է: Արծաթ դրամներուն պարագային՝ անոնք կշռային որոշ զրութեան մը կը հնազանդին: Իսկ պղինձ եւ անագապղինձ դրամներուն պարագային՝ այս օրէնքը խրատօրէն կիրարկուած չէ, որովհետեւ անոնց մետաղները յարաբերաբար նուազ արժէքաւոր են: Բազմաթիւ դրամներ՝ թէ՛ արծաթ, եւ թէ՛ պղինձ, եւ անոնց ենթարաժանումները ուսումնասիրելէ ետք, հեղի-

նակը պատրաստած է ցանկ մը, որ կու տայ իւրաքանչիւրին միջին կշիւրը: Նաև տրուած է կարգ մը արծաթ դրամներու եւ շորեքդրամներու համեմատական առ հարիւր արծաթի քանակը: Այսպիսով կը դիւրանայ տուեալ դրամը որոշ գահակալի մը վերադրելու գործը, եւ միաժամանակ՝ ինքնարեարար կ'որոշուի դրամին ինչ պիտակի տակ զետեղելը:

Յուցակ (Դրամացուցակ)

Հեղինակը, կարելիութեան սահմաններուն մէջ, ոչ մէկ ջանք խնայած է կարեւոր դիտելիքներ հաւաքելու արտաչէսեան դրամներու մասին: Այս նպատակով ան պրպտած եւ դտած է զանազան դրամներ, որոնք կը գտնուին ազդային կամ անհատական հաւաքածոներու մէջ:

Արտաչէսեան իւրաքանչիւր գահակալի դրամներուն մասին ամփոփ կերպով տրուած են հարկ եղած դիտելիքները. մակադրութիւններ, կշիւ, մետաղի զտութիւն, շափ, փակագրութիւններ, խորհրդանշաններ, նշաններ եւ դրամին գտնուած վայրը: Եւ այս բոլորը կ'ենթադրեն երկարատեւ ու տքնաջան աշխատանք, ինչ որ չէ խնայած հեղինակը ներկայացուող աշխատասիրութիւնը դիտական մակարդակի վրայ պահելու համար:

Տախտակներ

Ըստ դասական աւանդութեան, գիրքին վերջուորութեան զետեղուած են ութ տախտակներ, որոնք կը պարունակեն 168 դրամներու նկարներ: Թէ՛ տախտակները եւ թէ՛ անոնց վրայի նկարները թուագրուած են, որպէսզի ընթերցողը դիւրութեամբ գտնէ հատորին մէջ մասնանշուած դրամի մը նկարը:

Աշխատասիրութիւնը ունի նաև անձնանուններու եւ տեղանուններու ցանկ մը, ինչ որ մեծապէս կը դիւրացնէ հատորին օգտագործումը:

Պտուկեանի ներկայացուող աշխատասիրութիւնը գրուած է ըստ դրամագրիտական մեթոտներու. չափականութիւն, պատմական տրեւալներ, վիճակագրական վերլուծում, առարկայական մօտեցում միշտ կիրարկուած են, երբ կարելի է: Պէտք է նշել, որ հակառակ արտաչէսեան դրամներուն սակաւութեան, հեղինակը յաջողած է հաւաքել բաւականաչափ նիւթ, տեղեկութիւն, տուեալներ եւ դիտելիքներ՝ հրնարաւոր չափով ամբողջական ուսումնասիրութիւն մը հրապարակ զնելու համար: Ան միշտ խուսափած է մակերեսային եզրակացութիւններէ եւ անտեղի ընդհանրացումներէ: Մոյն հատորը արդիւնքն է յարտեւ, խորաթափանց ու տքնաջան աշխատանքի:

Պտուկեան՝ տաղանդաւոր դրամագէտը, որ շուրջ երեսուն տարիներէ ի վեր կը կատարէ իր հետազօտութիւնները եւ կ'ուսումնասիրէ

հայկական դրամները, ու հեղինակն է բազմաթիւ աշխատանքներու, անդամ մը եւս բազմահմուտ ու բծախնդիր գիտաշխատողի իր տաղանդը կը դրսեւորէ գրախօսուող այս նոր աշխատասիրութեամբ : Պէտք է շեշտել թէ Պատուկեան՝ իր այս վերջին հատորով արտաշէտեան դրամագիտութիւնը կը հասցնէ միջազգային ուսումնասիրութեանց մակարդակին : Իսկա . Զ . Պատուկեանի «Coinage of the Artaxiads of Armenia» երկասիրութիւնը կու գայ հանդիսանալ միակ դասական հատորը այս նիւթին մասին : Ան հոյակապ, կոթողային աշխատանք մըն է :

ԱՍՊԵՏ ՏՕՆԱՊԵՏԵԱՆ